

Treść

Jak posługiwać się podręcznikiem?	4
Komplet dodatkowy do podręcznika	5
1. Nauka historii	6
2. Źródła i badania historyczne	10
3. Czas i przestrzeń w historii	14
I Prehistoria ludzkości i pierwsze cywilizacje	18
1.1 Prehistoria ludzkości	20
1.2 Pierwsze cywilizacje	24
1.3 Religie i osiągnięcia kulturalne pierwszych cywilizacji	28
Rozdział w skrócie	32
Szykuję się do egzaminu	34
II Cywilizacje antyczne	36
2.1 Starożytna Grecja: od cywilizacji kretańskiej do imperium Aleksandra Macedońskiego	38
2.2 Kultura starożytnej Grecji	43
2.3 Starożytne państwo rzymskie	47
2.4 Spuścizna kulturowa cywilizacji rzymskiej	52
2.5 Powstanie chrześcijaństwa	56
Rozdział w skrócie	60
Metoda. Jak badać schematy historyczne?	62
Szykuję się do egzaminu	64

III Prehistoria Litwy	66
3.1 Rozwój gospodarczy	68
3.2 Od Bałtów do ukształtowania się narodu litewskiego	72
3.3 Społeczeństwo i świat duchowy	76
Rozdział w skrócie	80
Szykuję się do egzaminu	82
IV Wczesne średniowiecze w Europie	84
4.1 Cesarstwo Bizantyńskie	86
4.2 Arabowie i powstanie islamu	90
4.3 Rozprzestrzenianie się chrześcijaństwa w Europie	94
4.4 Imperium Karola Wielkiego i powstanie państw europejskich	98
Rozdział w skrócie	102
Metoda. Jak badać mapę konturową?	104
Szykuję się do egzaminu	106
V Dojrzałe i późne średniowiecze w Europie	108
5.1 Feudalizm i stanowe społeczeństwo średniowieczne	110
5.2 Państwo średniowieczne: od rozdrobnienia feudalnego do centralizacji	114
5.3 Potęga Kościoła katolickiego w średniowieczu	118
5.4 Wyprawy krzyżowe	122
5.5 Gospodarka średniowiecznej Europy	126
5.6 Kultura średniowiecznej Europy	130
Rozdział w skrócie	134
Metoda. Jak badać teksty źródłowe?	136
Szykuję się do egzaminu	138
Biogramy postaci historycznych	140
Słowniczek pojęć	144

VI Początek czasów nowożytnych	156
6.1 Wielkie odkrycia geograficzne	158
6.2 Renesans	162
6.3 Reformacja	166
6.4 Odnowa Kościoła katolickiego	170
6.5 Gospodarka i społeczeństwo europejskie na początku czasów nowożytnych	174
Rozdział w skrócie	178
Metoda. Jak badać pogładowe źródła historyczne?	180
Szykuję się do egzaminu	182
VII Od absolutyzmu do rewolucji	184
7.1 Państwa europejskie na początku czasów nowożytnych	186
7.2 Epoka oświecenia	191
7.3 Powstanie Stanów Zjednoczonych Ameryki	195
7.4 Wielka Rewolucja Francuska	199
Rozdział w skrócie	204
Szykuję się do egzaminów	206

VIII Średniowieczna Litwa	208
8.1 Narodziny państwa litewskiego	210
8.2 Litwa Giedyminowiczów	214
8.3 WKL za Jagiełły i Witolda	219
8.4 Czas unii personalnych WKL z Polską	224
8.5 Powstanie w WKL społeczeństwa stanowego	228
8.6 Zmiany w kulturze i gospodarce po przyjęciu chrześcijaństwa	232
Rozdział w skrócie	236
Metoda. Jak należy konspektować?	238
Szykuję się do egzaminu	240
IX WKL w Rzeczypospolitej Obojga Narodów	242
9.1 Narodziny i rządy Rzeczypospolitej Obojga Narodów	244
9.2 Słabnięcie Rzeczypospolitej Obojga Narodów	249
9.3 Reformacja i reforma w Kościele katolickim w WKL	254
9.4 Kultura WKL od baroku do oświecenia	258
9.5 Reformy państwowe i upadek Rzeczypospolitej Obojga Narodów	263
Rozdział w skrócie	268
Metoda. Jak badać dane statystyczne?	270
Szykuję się do egzaminu	272
Biogramy postaci historycznych	274
Słowniczek pojęć	280
Władcy Litwy XII-XVIII w.	286

Jak badać teksty źródłowe?

Pisane źródła historyczne należą do najważniejszych. Nie tylko pozwalają one spojrzeć na pewien okres czy wydarzenie historyczne, ale też odzwierciedlają częstokroć poglądy autora czy grupy autorów, dają obraz środowiska społecznego, życia codziennego. Pisane źródła historyczne dzielimy na pierwotne i wtórne. Pierwotne pochodzą z opisywanych czasów, stanowią żywe ich świadectwo. Wtórne powstają później, a zawarte w nich opisy wydarzeń bazują najczęściej na źródłach pierwotnych.

Klasyfikacja tematyki źródeł

Dla ułatwienia pracy badawczej historyczne źródła pisane dzielone są według rodzaju tekstów. Podany niżej podział nie jest obojętny, obejmuje jednak najczęściej występujące rodzaje tekstów. Jedno źródło może nierzadko zawierać kilka tematów (np. literatura polityczna), dlatego ścisła klasyfikacja nie jest możliwa bądź też wybiera się gatunek dominujący.

Teksty polityczne (np. artykuł gazetowy, przemówienie parlamentarzysty, program partyjny, manifest)

Tekst polityczny adresowany jest najczęściej do określonego audytorium. Ma on zawsze jakiś cel i jest środkiem oddziaływania na czytelnika. Informacja w tekście politycznym podawana jest zwięźle, konsekwentnie i podbudowana argumentami, czasem ze wskazaniem celu i zadania oraz sposobów ich osiągnięcia. Przywiązuje się wagę do aktualności.

Teksty prawne (np. ustawy, rozporządzenia, wyroki sądowe)

Mają strukturę właściwą dokumentom prawnym. Często wskazują, jak należy postępować w określonych przypadkach. Podkreślają odpowiedzialność za nieprzebranie zaleceń.

Teksty osobiste (np. dziennik, list, karta pocztowa)

Autora nie krępują ścisłe przepisy, dlatego tekst może być dość chaotyczny, nie zawsze logiczny, z powtórzeniami. Jest najczęściej ważny dla autora lub bliskich mu osób. Jego waga dla historyków polega na tym, że ukazuje szczegóły życia codziennego i osobistego, stosunków międzyludzkich, które prawie nie występują lub nie są takie wyraziste w tekstach politycznych i prawnych.

Teksty literackie (np. powieść, sztuka, wiersz, saga)

Tekst wyróżnia się sugestywnością, strukturą, różnorodnością stylów. Tak jak tekst prywatny, ukazuje szczegóły z życia codziennego i stosunków międzyludzkich. Dane historyczne przeplatają się z autorską fantazją, dlatego ten rodzaj tekstu wymaga szczególnie ostrożnego podejścia i porównywania z innymi źródłami.

Badanie źródła pisanego

Uwaga. Jest to kolejność czynności proponowana przez autorów podręcznika. Inni autorzy mogą proponować swoje sposoby, w zależności od rodzaju i treści badanego tekstu.

1. Ogólne wiadomości o źródle

- Autor (osoba, grupa osób, organizacja, instytucja i in.)
- Datowanie – okres/epoka (jeżeli jest wskazana konkretna data lub można ją ustalić na podstawie wspomnianych w tekście wydarzeń, postaci i procesów)
- Typ źródła (pierwotne lub wtórne)
- Rodzaj tekstu źródłowego (polityczny, prawny, osobisty, literacki)
- Tematyka źródła (temat lub tematy przewodnie, przeznaczenie tekstu)

2. Badanie źródła

Ważne: chcąc szczegółowo zbadać źródło pisane należy opierać się nie tylko na tekst, ale też na kontekst historyczny danego okresu.

- Co wiesz o autorze źródła, jego poglądach?
- Zidentyfikuj wspomniane w tekście postaci, instytucje, organizacje.
- Zaznacz nieznaną ci pojęcia i wyjaśnij je.
- Jakie fakty wspomniane są w dokumencie? Ustal najważniejsze.
- Porównaj, jeśli to możliwe, fakty ze źródła z kontekstem historycznym okresu i innymi źródłami. Co się zgadza, co różni?

3. Wnioski

Ważne: ostateczne wnioski powinny być podbudowane argumentami, tzn. ma być wskazane, dlaczego tak sądzisz.

Formułując wnioski należy zwrócić uwagę na następujące rzeczy:

- Jaki jest temat źródła?
- Jaki jest jego cel?
- Czy źródło jest obiektywne czy stronnicze?
- Dla jakiego okresu historycznego, wydarzenia, procesu ważne jest to źródło? Na jakie pytania daje odpowiedzi?

Przykład badania źródła pisanego

Wyjątek z dokumentu autorstwa Grzegorza VII. 1075 r.

Kościół rzymski stworzony został tylko przez Boga. Tylko papież rzymski może być zwany biskupem całego świata.

Tylko on jeden może mianować i usuwać biskupów. Utrzymywanie kontaktów i przebywanie w jednym domu z osobą ekskomunikowaną jest zakazane.

Tylko papież może używać symboliki cesarskiej.

Tylko papieżowi całują stopy księżęta.

Jego tytuł jest jedyny na świecie.

Może on usuwać cesarzy.

Nikt nie jest mu sędzią.

Kościół rzymski nigdy nie był i nie będzie omylny, jak stoi w Piśmie Świętym.

Wg książki Kronika chrześcijaństwa, Wilno, 1999 r., s. 139.

1. Ogólne wiadomości o źródle

Autor: papież Grzegorz VII od 1073 do 1085 r. Imię świeckie Hildebrand Bonizi. Jeden z wybitnych papieży-reformatorów, najbardziej znany z walki z władcą Świętego Cesarstwa Rzymskiego Henrykiem IV.

Datowanie – okres/epoka: około 1075 r. W tym czasie cesarz Świętego Cesarstwa Rzymskiego i papież walczyli ze sobą o wpływy. Cesarz chciał sam mianować hierarchów Kościoła, nadawać urzędy i ziemię. Papież dążył do umocnienia swego autorytetu i zmniejszenia wpływu na Kościół osób świeckich. Papież Grzegorz VII i cesarz wyklęli się wzajemnie. W końcu Henryk IV zmuszony był do wyrażenia skruchy, jednak walkę o władzę kontynuowali jego następcy. Konflikt uśmierzone w 1122 r. zawarciem przez papieża i cesarza konkordatu wormańskiego.

Typ źródła: pierwotne – autor był bezpośrednim uczestnikiem wydarzeń.

Rodzaj tekstu: może być zaliczony do tekstów politycznych, ponieważ zawiera założenia proponowanych przez papieża reform.

Tematyka: władza papieska i jej zakres.

2. Badanie źródła

Autor źródła był wychowankiem klasztoru w Cluny, słynącego z surowej reguły i inicjowanych tu reform kościelnych. Kiedy został papieżem, pragnął rozciągnąć władzę kościelną ponad świecką. Władcy mieli otrzymywać pełnomocnictwa tylko z błogosławieństwa papieża. Nieposłuszni mogli być wyklęci, a ich wasale zwolnieni z przysięgi wierności.

Pojęcia

Biskup – duchowny chrześcijański mający najwyższe święcenia, najwyższą władzę w biskupstwie i wyłączne prawo udzielania niektórych sakramentów.

Kościół rzymski – Kościół katolicki.

Papież – głowa Kościoła katolickiego.

Pismo Święte – Biblia.

Rzym – miasto rezydencji papieskiej.

Główne tezy źródła

Papież jest jedynym władcą Kościoła.

Władcy świeccy powinni podlegać papieżowi.

Papież i Kościół są nieomylni.

3. Wnioski

Źródło odzwierciedla prowadzoną przez papieża politykę, której celem było uzyskanie najwyższej władzy nie tylko kościelnej, ale i świeckiej. Tezy „Tylko papież rzymski może być zwany biskupem całego świata. Tylko on jeden może mianować i usuwać biskupów” wskazuje, że papież uważał się za najwyższego hierarchę Kościoła katolickiego. Tezy „Tylko papieżowi całują stopy księżęta. Jego tytuł jest jedyny na świecie. Może on usuwać cesarzy” zakładają, że papież uważał się też za najwyższego władcę świeckiego. Tymczasem tezy „Nikt nie jest mu sędzią” i „Kościół rzymski nigdy nie był i nie będzie omylny, jak stoi w Piśmie Świętym” mają dowodzić, że papież i jego decyzje w sprawach kościelnych nie podlegają krytyce.

Twierdzenia papieża nie są poparte żadnymi argumentami, z wyjątkiem mglistego odniesienia do Pisma Świętego. Badania historyczne dowodzą, że próba realizacji tej polityki doprowadziła do konfliktu z cesarzem. Choć na pewien czas uznano zwierzchność papieża, późniejsze dokumenty (konkordat wormański) wskazują, że papież i cesarz osiągnęli kompromis. Władza świecka nie mogła mianować biskupów, cesarz Świętego Cesarstwa Rzymskiego uzyskał prawo udziału w zgromadzeniach biskupów, a w sporach miał głos decydujący.

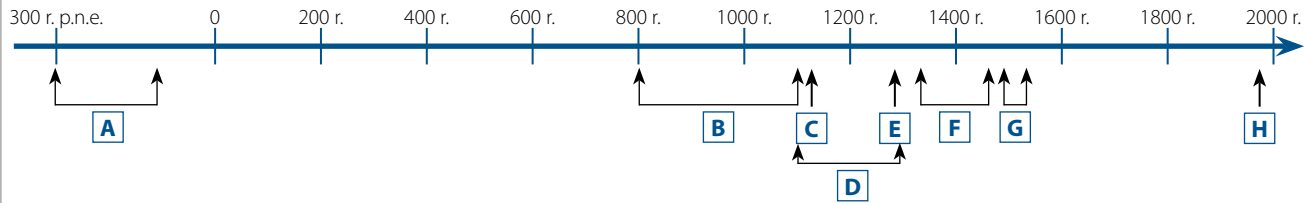

1. Zbadaj wybrane źródło historyczne według podanej kolejności czynności.
2. Zaprezentuj wyniki badania źródła w klasie, wskaż trudności przy badaniu tekstu.

Szykuję się do egzaminu

A Jakiej literze na wstędze czasowej odpowiada:

1. W Europie Zachodniej ugruntował się feudalizm.
2. Król Anglii po raz pierwszy zwołuje parlament.
3. Wielkie odkrycia geograficzne.
4. Kryzys kubański.
5. Krucjaty na Bliski Wschód.
6. Wojna Stuletnia.
7. Konkordat wormański.
8. Wojny punickie.

B Odpowiedz na pytania

1. Jak w średniowieczu nazywano człowieka nadającego lenno, a jak – otrzymującego je?
2. W jakim kraju najwcześniej ugruntował się feudalizm?
3. Czym się zasadniczo różniły od siebie procesy rozdrobnienia feudalnego i centralizacji?
4. Który władca podbił w 1066 r. Anglię?
5. Co oznacza powiedzenie „udać się do Canossy”?
6. Kiedy krzyżowcy splądrowali Konstantynopol?
7. Jakie były główne powinności chłopów pańszczyźnianych?
8. Który styl pojawił się w Europie wcześniej – romanizm czy gotyk?

C Zaznacz prawidłową odpowiedź

Ukształtowany w średniowiecznej Europie złożony system relacji międzyludzkich bazujący na zależności i wierności oraz własności ziemskiej nazywamy

- A feudalizmem
- B komunizmem
- C kapitalizmem
- D liberalizmem

Które z tych zjawisk prowadziło do powstawania w Europie Zachodniej państw scentralizowanych?

- A powstanie Kalifatu Arabskiego
- B najazdy Normanów
- C walka miast o prawa samorządowe
- D rozwój gospodarki naturalnej

We wczesnym średniowieczu w gospodarce europejskiej dominował

- A przemysł ciężki
- B niewolnictwo
- C merkantylizm
- D gospodarka naturalna

Które z tych zjawisk jest charakterystyczne dla średniowiecza?

- A architektura barokowa
- B architektura klasycystyczna
- C rewolucja przemysłowa
- D powstanie uniwersytetów

D Zbadaj ilustrację

1. Co symbolizują przedstawione na ilustracji obiekty A, B, C i D?
2. Jak nazywamy przedstawiony na ilustracji ustrój społeczny? Jak grupa społeczna jest najliczniejsza?
3. W jakiej epoce historycznej powstała ta grupa?
4. Co ma mówić sposób przedstawienia na ilustracji obiektu A?
5. Jakiej ukształtowanej w danej epoce czwartej według ważności warstwy społecznej brakuje na ilustracji?

E Zbadaj tekst źródłowy

Wszyscy gotowi byli bez wahania oddać życie za Chrystusa. W całym wojsku nie było starca, chorego czy wyrostka, który nie pałałby świętą żądzą walki, nawet niewiasty, zapominając o swej płci i słabości, chwyciły za broń. Kiedy wróg ujrzał nas na murach, rzucił się do ucieczki przez wąskie bramy do miasta [Jerozolimy]. Każdy z nas, wchodząc do jakiegokolwiek domu, brał go na własność z całym dobytkiem, ponieważ przed szturmem zostało ustalone, że kiedy miasto zostanie zdobyte, każdy weźmie sobie na zawsze wszystko, co tylko zdoła utrzymać.

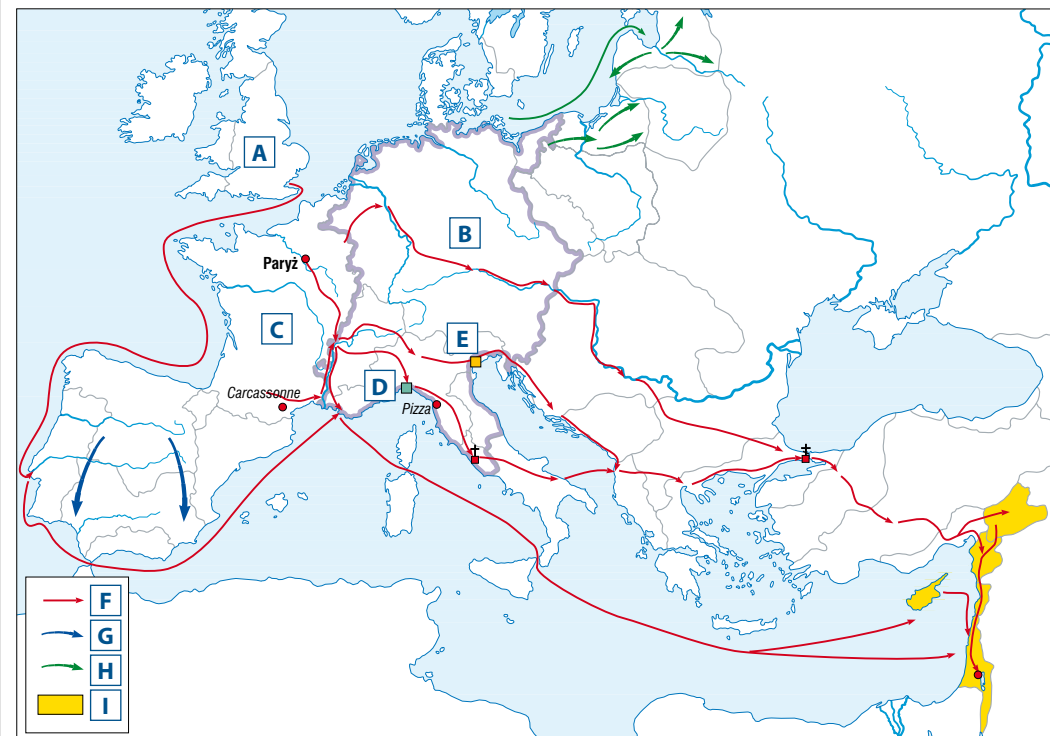
1. O początku jakiego okresu historycznego jest mowa w źródle?
2. Wyjaśnij, pod wpływem jakiego motywu religijnego ludzie udawali się do opisywanego miasta?
3. Wskaż, co było obiecane szturmującym za zdobycie Jerozolimy?
4. Przeciwno wyznawcom jakiej religii walczyli przybysze?
5. W oparciu o źródło i posiadaną wiedzę wskaż dwa skutki procesu historycznego, który wymieniałeś odpowiadając na 1 pytanie.

F Ustal, które twierdzenie jest prawdziwe, a które – nie

1. Feudalizm i społeczeństwo stanowe były w średniowieczu zjawiskami o skali światowej.
2. Dziedziczne posiadłości ziemskie nazywano lennem.
3. Zwoływane we Francji od 1302 r. zgromadzenie stanów nazywamy Stanami Generalnymi.
4. Joanna d'Arc pomogła Francuzom w osiągnięciu zwycięstwa w Wojnie Stuletniej z Anglią.
5. Do walki z heretykami Kościół katolicki powołał specjalną instytucję – symonię.
6. W 1097 r. na synodzie w Clermont papież Urban II wezwał chrześcijan do odebrania muzułmanom Palestyny.
7. W średniowieczu kupcy europejscy zrzeszali się w związki – cechy.
8. W końcu XI w. w miastach europejskich pojawiły się pierwsze uniwersytety.

G Zbadaj mapę konturową

1. Jaka litera odpowiada zaznaczonym na mapie państwom i miastom: **Świętemu Cesarstwu Rzymskiemu, Francji, Anglii, Wenecji, Genui?**

2. Wskaż, który znak umowny odpowiada kierunkom ekspansji katolickiej Europy: **wyprawy krzyżowe do Palestyny, rekonkwista, krucjaty przeciwko pogańskim Bałtom, państwa krzyżowców w Palestynie.**
3. Korzystając z internetu i biblioteki wymień przedstawione na ilustracjach obiekty średniowiecznej architektury, skórzaj je z zaznaczonymi na mapie miastami.

1. Narodziny państwa litewskiego

- W budowaniu własnego państwa plemiona bałtyjskie pozostały w tyle za sąsiadami: Słowianie Wschodni utworzyli Ruś Kijowską w IX w., Polacy mieli własne państwo w X w.
- Powstanie konfederacji ziem było decydującym krokiem ku powstaniu jednolitego państwa litewskiego.
- Inspirowani przez papieża bądź Bizancjum, sąsiedzi dążyli do ochrzczenia Bałtów. Kiedy nie udało się drogą pokojową, papieże uciekli się do przemocy ogłaszając wyprawy krzyżowe.
- Groźne sąsiedztwo zakonów krzyżackiego i Kawalerów Mieczowych przyspieszyło proces jednoczenia się państwa litewskiego. Około 1240 r. Mendog zjednoczył wszystkie ziemie litewskie i utworzył Wielkie Księstwo Litewskie.
- Pod naciskiem niesprzyjających okoliczności politycznych władca Litwy w zamian za pokój obiecał przyjąć chrzest od Zakonu Inflanckiego. 6 lipca 1253 r. w katedrze wileńskiej Mendog został uroczysto ukoronowany na króla Litwy. WKL stało się uznanym przez papieża i władców europejskich królestwem.
- Choć Mendog wyrzekł się chrześcijaństwa i został zamordowany, zbudowane przezeń państwo litewskie było silne i potrafiło oprzeć się zagrożeniom zewnętrznym. Utworzenie państwa sprzyjało powstawaniu jednolitego narodu litewskiego.

2. Litwa Giedyminowiczów

- W końcu XIII w. rządy w WKL objęła dynastia Giedyminowiczów – od imienia jednego z największych władców Litwy Giedymina.
- Za Giedyminowiczów tron WKL stał się dziedziczny. Wielki książę uważany był za właściciela wszystkich ziem państwa, a samo WKL – za własność dynastii.
- Głównym zadaniem dynastii Giedyminowiczów było oparcie się zagrożeniu krzyżackiemu. Areną najbardziej zaciętych walk stały się zbudowane nad Niemnem przez krzyżaków i Litwinów zamki.
- W czasie, gdy u zachodnich granic WKL toczyła się ciągła walka o przetrwanie, na wschodzie otwarła się możliwość ekspansji. WKL burzliwie poszerzało się na wschód za panowania Olgierda.
- Przyłączenie do WKL ziem ruskich wzmogło jego potencjał gospodarczy i militarny. Kraj stał się jedną z potęg w Europie Wschodniej.
- Tolerancyjne, wielonarodowe i wielowyznaniowe WKL było fenomenem na skalę europejską.
- Ciągłe konflikty z krzyżakami sprawiały, że prawie cała gospodarka i zasoby WKL służyły celom wojennym. Z tej przyczyny handel rozwijał się powoli, nie ukształtowały się silniejsze miasta i rzemiosła, pojawiło się zacofanie kulturalne względem Zachodu.

3. WKL za Jagiełły i Witolda

- Niesnaski dynastyczne, różnica poglądów na wojnę z krzyżakami spowodowały konflikt między Jagiełłą a Kiejstutem.
- Jagiełło, który wyszedł z konfliktu zwycięsko, postanowił przyjąć chrzest od Polski. W 1387 r. zawarło Unię Krewską, Jagiełło został w Krakowie ochrzczony i koronowany na króla Polski. Trony wielkoksiążęcy na Litwie i królewski w Polsce przypadły jednej osobie – powstała unia personalna.
- Unia Krewska stworzyła warunki do zbliżenia dwóch państw i połączenia potencjału militarnego Litwy i Polski przeciwko zakonowi krzyżackiemu.
- Na początku 1387 r. Jagiełło przybył na Litwę, by ochrzcić kraj (z wyjątkiem Żmudzi). Wskutek chrztu zakon krzyżacki utracił wsparcie państw zachodnioeuropejskich i podstawę moralną do wojen z Litwą. Wraz z katolicyzmem weszła na Litwę chrześcijańska kultura zachodnioeuropejska.
- Za panowania Witolda zwanego Wielkim Litwa osiągnęła szczyt swej potęgi.
- Zagrozenie krzyżackie przestało istnieć. Litwa wywalczyła samodzielność i uznanie międzynarodowe. Tylko nieporozumienia z Polską i bezpotomna śmierć Witolda uniemożliwiły Litwie zostanie królestwem.

4. Czas unii personalnych WKL z Polską

- Po bezpotomnej śmierci Witolda w WKL rozgorzały walki o władzę między książętami.
- Po wybraniu w 1447 r. Kazimierza Jagiellończyka na króla polskiego Litwę i Polskę znów połączyła unia personalna – jeden władca z dynastii Giedyminowiczów-Jagiellonów.
- Tradycja ta z rzadkimi wyjątkami przetrwała do śmierci ostatniego Jagiellończyka na tronie WKL Zygmunta Augusta. Przedstawiciela dynastii najpierw wybierała na tron wielkoksiążęcy magnateria WKL, a następnie zatwierdzali na króla Polacy.
- W końcu XV – na początku XVI w. Jagielloni panowali jednocześnie aż w czterech krajach: na Litwie, w Polsce, na Węgrzech i w Czechach.
- Po śmierci Witolda coraz większe wpływy w rządach zyskiwali magnaci WKL i utworzona z nich Rada Panów.
- W drugiej połowie XV w. w WKL zakończono formowanie na wzór Polski aparatu rządowego.
- Główną siłą obronną państwa stało się szlacheckie wojsko zaciężne.
- W 1529 r. zatwierdzony został I Statut Litewski, w WKL stworzono własne prawo pisane. W 1566 i 1588 r. ukazały się poszerzone i poprawione wydania Statutu.
- Wyrosłe w siłę państwo moskiewskie stało się największym zagrożeniem dla państwowości WKL.

5. Powstanie w WKL społeczeństwa stanowego

- Ludność WKL należała do różnych grup narodowościowych i wyznaniowych. Skupieni w kolebce państwowości Litwini stanowili trzecią część, prawosławni Białorusini na wschodzie i południowym wschodzie kraju – połowę wszystkich mieszkańców.
- Władcy chrześcijańskiego WKL zachowali pogańską tradycję tolerancji. W kraju zgodnie żyli ze sobą ludzie różnych narodowości, wyznań i kultur.
- Formowanie się stanów zapoczątkowały nadane przez Jagiełłę z okazji chrztu Litwy przywileje.
- Posiadający rozległe przywileje stan szlachecki zajmował czołowe pozycje w życiu państwowym, kulturalnym i ekonomicznym Litwy.
- Innym uprzywilejowanym stanem było duchowieństwo.
- Osobny stan stanowili mieszkańcy miast magdeburskich.
- Najliczniejszą grupą społeczną byli włościanie. Nie mieli oni praw i przywilejów, tylko powinności. W czasie, gdy w Europie pańszczyzna zanikała, w WKL zaczął się proces upańszczyżnienia chłopów.
- W XV-XVI w. w WKL ukształtowało się społeczeństwo stanowe.

6. Zmiany w kulturze i gospodarce po przyjęciu chrześcijaństwa

- W XV w. trwała powolna chrystianizacja Litwy, umacniał się Kościół katolicki, zanikał światopogląd pogański.
- Z przyjęciem chrztu na Litwę zawitała kultura pisana. Szerzyła się przez Kościół, centralny i lokalne aparaty władzy, kancelarie miast magdeburskich, sądy.
- Chrzest stworzył sprzyjające warunki dla szerzenia się na Litwie zachodnich idei, stylów w sztuce, sposobu życia i mód. Pierwszym stylem w architekturze i sztuce WKL był gotyk. Na początku XVI w. w WKL pojawił się styl renesansowy.
- Rozpoczęta w 1557 r. reforma włóczna dokonała ostatecznego upańszczyżnienia chłopów. Stworzony w ramach reformy system własności ziemskiej przetrwał aż do zniesienia pańszczyzny w połowie XIX w.
- Dzięki nawiązaniu stosunków handlowych z Zachodem i z szybkim wzrostem liczby ludności rozwijały się miasta i miasteczka. W porównaniu jednak do Europy Zachodniej WKL miało niedużo miast, a ich mieszkańcy stanowili nieliczną grupę społeczną.
- W bardzo krótkim czasie w XV-XVI w. WKL przejęło kulturę krajów zachodnich. Litwa stała się częścią chrześcijańskiej kultury Zachodu.

Temat	Postaci	Pojęcia	Daty	
1. Narodziny państwa litewskiego	Herkus Monte, Mendog	Wielkie Powstanie Pruskie, Kawalerowie Mieczowi, koalicja, Wielkie Księstwo Litewskie (WKL), wielki mistrz, konfederacja ziem	1009 r.	wspomniana nazwa Litwy w źródle pisanym
			1236 r.	bitwa pod Szawłami
			1240 r.	powstanie państwa litewskiego
			1251 r.	chrzest Mendoga
			1253 r.	koronacja Mendoga na króla Litwy
			1260 r.	bitwa nad jez. Durbe
2. Litwa Gedyminowiczów	Olgierd, Giedymin, Kiejstut	diarchia, Giedyminowicze, „dobrzy ludzie” (bojary), Rusini, kojmirnice, tolerancja	1323 r.	w listach Giedymina po raz pierwszy wspomniane Wilno
			1362 r.	krzyżacy zajmują zamek kowieński
			1362 r.	bitwa nad Sinymi Wodami
			1368 i 1370 r.	wyprawy moskiewskie Olgierda
			1385 r.	Unia Krewska
3. WKL za Jagiełły i Witolda	Jagiełło, Witold	Dynastia Jagiellonów, Metryka Litewska, prawo magdeburskie, unia personalna, Bitwa pod Grunwaldem (Tannenbergiem)	1387 r.	chrzest Litwy
			1399 r.	bitwa nad Worskłą
			1410 r.	bitwa pod Grunwaldem
			1417 r.	chrzest Żmudzi
			1422 r.	pokój melneński
			1435 r.	bitwa pod Wiłkomierzem
4. Czas unii personalnych WKL z Polską	Kazimierz Jagiellończyk, Konstanty Ostrogski	Kasztelan, Statut Litewski, wojsko zaciężne, Rada Panów, sejm, wojewoda, województwo	1514 r.	bitwa pod Orszą
			1529 r.	I Statut Litewski
			1566 r.	II Statut Litewski
			1588 r.	III Statut Litewski
5. Powstanie w WKL społeczeństwa stanowego	Ben Salomon Eljahu	magnateria, Gaon, jidysz, kahał, Karaimi, letuwninowie, Litwacy, Mała Litwa, naród polityczny	pocz. XVI w.	powstaje mówiący po litewsku, białorusku i polsku szlachecki naród polityczny
			XV-XVI w.	w WKL powstaje społeczeństwo stanowe
6. Zmiany w kulturze i gospodarce po przyjęciu chrześcijaństwa	Franciszek Skoryna	bractwo, czynsz, wieś ulicówka, jurydyka, wójt, reforma włóczna	1557 r.	początek reformy włócznej
			II poł. XIV – koniec XVI w.	rozkwit gotyku w WKL
			pocz. XVI – poł. XVI w.	renesans na Litwie

9.1 Narodziny i rządy Rzeczypospolitej Obojga Narodów

1 Brązowy medal z wizerunkiem władcy Rzeczypospolitej Obojga Narodów Zygmunta Augusta. Pol. XVI w.

2 Wojska Rzeczypospolitej na czele ze Stefanem Batorym odzyskują zabrane przez Moskwę Połock. 1579 r.

3 Mowa końcowa głowy delegacji litewskiej w Lublinie Jana Chodkiewicza do Zygmunta Augusta. 28 czerwca 1569 r.

Nie da się wyrazić, jakie to dla nas ciężkie! Wszak jako dobrzy synowie ojczyzny, musimy dbać o jej dobro i Jego Królewska Mość oraz wy wszyscy, panowie, możecie zaświadczyć, że broniliśmy ojczyzny ze wszystkich sił, utrzymując ją dotąd ceną swej krwi i życia. Jeżeli teraz nie możemy jej obronić do końca, to tylko z powodu przeszkód, zrządzeń losu i czasu. Nie mając do kogo o pomoc wołać, jak tylko do Boga i swojego króla, obrońcy naszych praw, stoimy oto przed Waszą Królewską Mością przybyli tu z własnej woli i prosimy, by zakończone zostało tak, aby ani dla nas, ani dla naszych potomnych nie obróciło się to we wstyd i hańbę. Bolesne byłoby i nam, i wam, gdyby na to ludzie patrzyli kiedyś nie oczyma miłości, a tylko bólem, i nas obwiniali, żeśmy nie dostrzegli zniewolenia.

Wg książki E. Gudavičiusa *Drogami europeizacji Litwy, Wilno, 2002, s. 278.*

Wojna o Inflanty

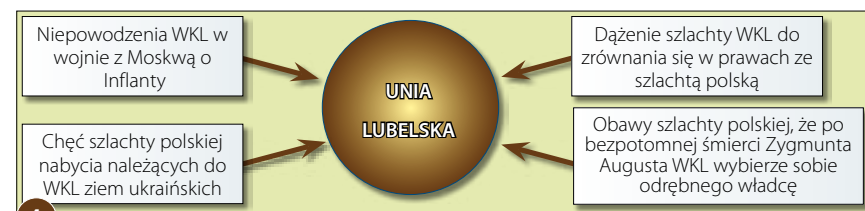
Ze wzrostem eksportu płodów rolnych do Europy Zachodniej obroty handlowe WKL stawały się coraz większe, kraj nie miał jednak dostępu do Morza Bałtyckiego. Jedno z głównych centrów handlowych – port ryski – należał do osłabłych Inflant. Chciały go dostać i WKL, i dążące do ugruntowania się w regionie bałtyckim Księstwo Moskiewskie.

W 1557 r. w Poswolu podpisany został sojusz między WKL a władcą Inflant przeciwko Moskwie, Litwa objęła nad Inflantami protektorat. Popchnęło to Moskwę do rozpoczęcia z WKL trwającej ćwierć wieku wojny o Inflanty. Już na początku wojny wojska cara Iwana IV Groźnego rozbiły armię Zakonu Inflanckiego i zajęły większą część kraju. Zakon poddał się Zygmuntowi Augustowi. Inflanty zostały przyłączone do Litwy. Wojna toczyła się dalej ze zmiennym sukcesem. Wojska moskiewskie zajęły jedno z głównych miast WKL – Połock. W 1564 r. wielki hetman litewski **Mikołaj Radziwiłł Rudy** odniósł nad rzeką Ułą zwycięstwo nad przeszło dziesięciokrotnie liczniejszym przeciwnikiem.

Pochłaniająca potężne siły i zasoby wojna o Inflanty wycieńczyła Litwę i zmusiła ją do szukania pomocy w Polsce. Umocnieniem sojuszu zainteresowana była również Polska. Panowie polscy obawiali się, że po bezpotomnej śmierci Zygmunta Augusta Litwa wybierze sobie odrębnego władcę. We wspólnym państwie mieli oni nadzieję na dostęp do ziem i urzędów, których dotąd zabraniał Statut Litewski. Poza tym, szlachtę polską pociągała możliwość przyłączenia południowych ziem WKL i nadzieja na obsadzenie Inflant.

Unia Lubelska

Negocjacje w sprawie unii były długie i żmudne. Szlachta polska dążyła do bezwarunkowego wcielenia Litwy do Polski. Magnaci litewscy z M. Radziwiłłem Rudym

4 Przyczyny zawarcia Unii Lubelskiej.

na czele obawiali się, że kraj może utracić suwerenność i zabiegali o równoprawny związek. Widząc, że Litwinom unia jest potrzebniejsza, Polacy zaczęli naciskać na panów litewskich. Zygmunt August stanął po stronie panów polskich. Łamiąc przy sięgę wielkksiążęcą oddał on Polsce aż trzecią część ziem WKL, wraz z Wołyniem i Kijowem. Była to największa utrata terytorialna w dziejach ówczesnego państwa litewskiego. Magnaci litewscy rozumieli, że wojna na dwa fronty – i z Moskwą, i z Polską – jest niemożliwa, dlatego musieli wznowić negocjacje. Delegacja na czele ze starostą żmudzkiem **Janem Chodkiewiczem** potrafiła obronić część warunków możnowładców litewskich. W 1569 r. podpisano akt **Unii Lubelskiej**. Powołała ona do życia połączone państwo polsko-litewskie – **Rzeczpospolitą Obojga Narodów**.

Unia Lubelska ograniczyła państwowość WKL, ale jej nie zlikwidowała. Zachowały się nazwa państwa, herb, pojęcie odrębności terytorialnej i granic, obywatelstwo. Litwini nadal żyli według prawa litewskiego, mieli własne sądy, wojsko i urzędników państwowych. Podatki płacono do osobnego skarbu WKL. Choć unia przewidywała wspólny pieniądź, zachowano walutę litewską. W polityce zagranicznej interesy Polski i WKL różniły się. Polska realizowała politykę zagraniczną z państwami leżącymi na zachodzie i południu Europy, WKL – z sąsiadami z północy i wschodu.

Nawet na wspólnym Sejmie większość uchwał podejmowano osobno dla Polski i Litwy. Dyplomaci litewscy dopięli, by w kancelarii WKL pozostawiono wielką pieczęć, bez której decyzje królewskie były na Litwie nieważne. Władca Rzeczypospolitej Obojga Narodów zatwierdził w 1588 r. III Statut Litewski. Unieważniał on punkty unii osłabiające państwowość WKL: zniósł np. prawo Polaków do nabywania ziem w WKL, pozostawił obowiązujące na Litwie prawo, ustawy i sądy. III Statut Litewski, jeden z najdoskonalszych w ówczesnej Europie zbiorów praw, obowiązywał aż do 1840 r.

5 Akt Unii Lubelskiej z 1 lipca 1569 r. potwierdzony pieczęciami szlachty polskiej i litewskiej.

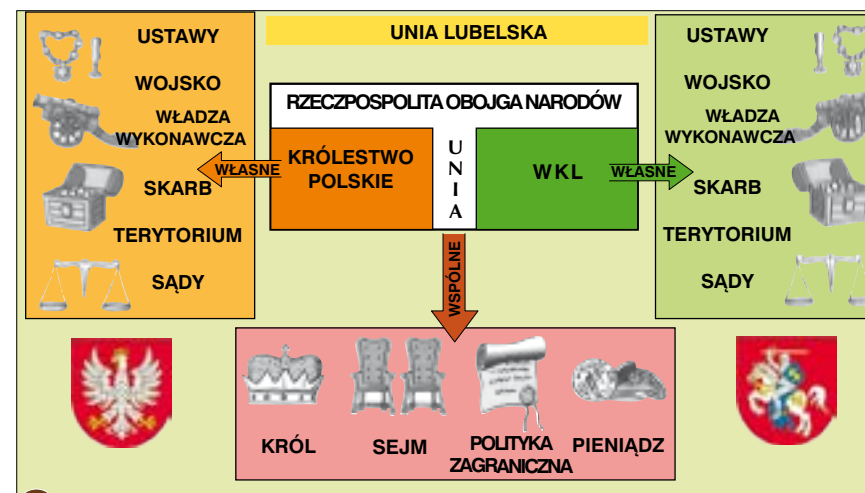
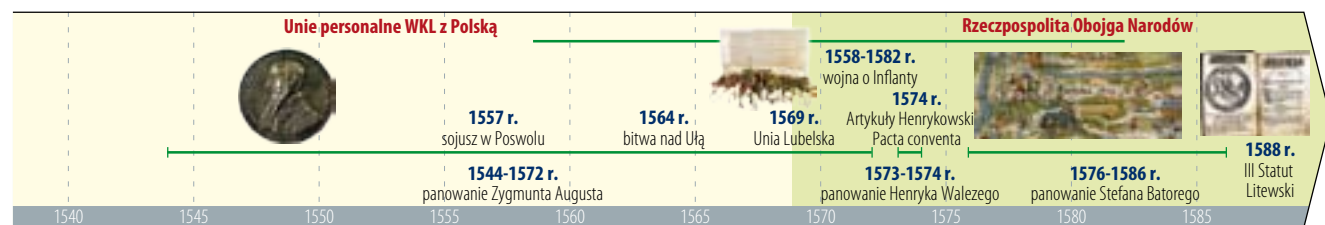
6 Wyjątek z aktu Unii Lubelskiej 1569 r.

2. Iż już Królestwo Polskie i Wielkie Księstwo Litewskie jest jedno nierozdzielne i nieróżne ciało, a także nieróżna, ale jedna a spólna Rzeczpospolita, która się z dwu państw i narodów w jeden lud zniósła i spoiła.

3. A temu obojemu narodowi żeby już wiecznemi czasy jedna głowa, jeden pan i jeden król spólny rozkazywał, który spólnymi głosy od Polaków i od Litwy obran, a miejsce obierania w Polsce, a potem na Królestwo Polskie pomazan i koronowan w Krakowie będzie. Któremu obieranie według przywileju Aleksandrowego niebytność której strony przekazać niema, abowiem powinnie *et ex debito* rady i wszystkie stany Korony Polskiej i Wielkiego Księstwa litewskiego wzywane być mają.

4. Obieranie i podnoszenie wielkiego księcia litewskiego, które przedtem osobno bywało w Litwie, aby już tak ustalo, żeby i znak żaden albo podobieństwo na potym nie było, z koregoby się okazało albo znaczyło podnoszenie albo inauguracyja wielkiego księcia litewskiego. A iż tytuł Wielkiego Księstwa Litewskiego i urzędy zostawają, tedy przy obieraniu i koronacji ma być obwołan oraz królem polskim i tenże wielkim księciem litewskim, ruskiem, pruskim, mazowieckim, żmudzkiem, kijowskim, wołyńskim, podlaskim i inflanckim.

Wg <http://tnn.pl/unialubelska/akt/>

7 Struktura Rzeczypospolitej Obojga Narodów według postanowień Unii Lubelskiej.

9.1 Narodziny i rządy Rzeczypospolitej Obojga Narodów

8 Brązowy kartusz herbu Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Początek XVI w. Brakuje tarczy środkowej z godłem ówczesnego władcy Rzeczypospolitej Zygmunta Wazy.

9 Notatki oficera francuskiego z elekcji w Rzeczypospolitej, 1632 r.

Jak tylko król Zygmunt Waza dokonał żywota, arcybiskup gnieźnieński zwołał senatorów do Warszawy. Ci przyjeżdżają i ustalają czas i miejsce elekcji nowego króla. Potem wracają na sejmiki wojewódzkie i ziemskie, tam z braćmi szlachtą debatują nad zaletami kandydatów i spisują uchwały. Całość musi być uchwalona jednogłośnie, jedno słowo „veto” wszystko niweczy. W wyznaczonym dniu wszyscy zbierają się w Warszawie w miejscowości Wola. Jest tam obóz otoczony fosą, której nie da się pokonać na koniu. Pośrodku obozu stawiają dwa wielkie namioty, jeden dla Senatu, drugi dla posłów. Po sprawdzeniu uchwał sejmikowych posłowie i senatorzy naradzają się co dzień, kogo wybrać na kandydata, by zapewnić swobody i własne przywileje. Podczas elekcji Jego Królewskiej Wysokości Władysława Wazy obrady trwały dwa tygodnie, a konnej szlachty było ponad 80 tys. Każdy senator i większy pan przybył z własnym wojskiem.

Życie codzienne w Wielkim Księstwie Litewskim, Wilno, 2001, s. 84.

10 Elekcja króla Rzeczypospolitej Augusta III w 1733 r.: A) namiot Senatu; B) pole szlachty. Obraz z XVIII w.

Po Unii Lubelskiej Rzeczpospolita stała się jednym z największych państw w Europie, liczącym około 7,5 mln mieszkańców. Zostało utworzone państwo federacyjne nowego typu, dzielące się oficjalnie na Koronę (Polskę) i Litwę. Unia wzmocniła WKL i Polskę, wzmogła opór wobec Moskwy. W 1580 r. król Rzeczypospolitej książę węgierski **Stefan Batory** pomyślnie zakończył wojnę o Inflanty. Zawarty w 1582 r. pokój zmusił Moskwę do oddania zagarniętych terytoriów.

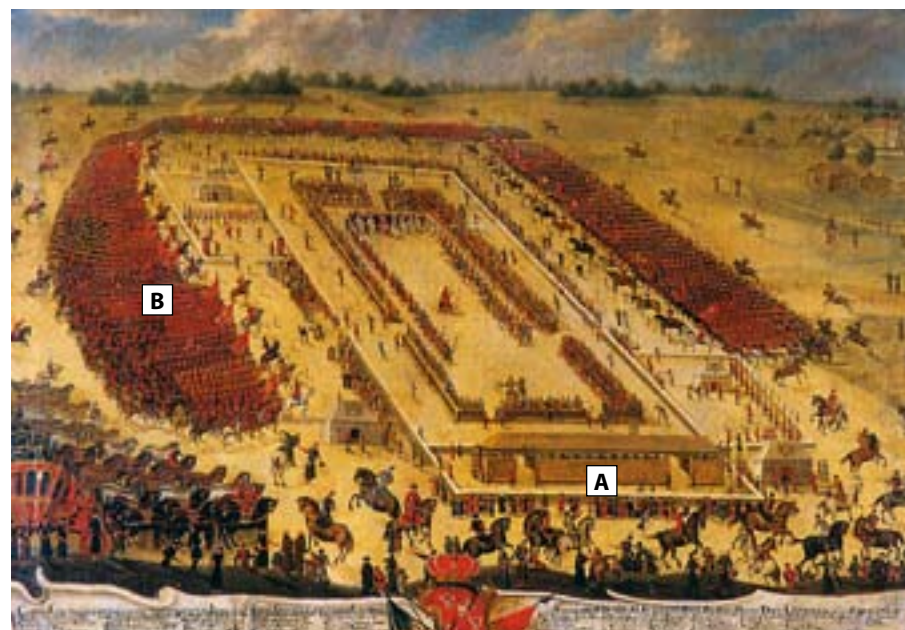
Polonizacja narodu politycznego WKL

Język polski przenikał do WKL przez dwory książęcy i magnackie, polskich duchownych oraz osiadłych na Litwie protestanckich intelektualistów. W XVII w. polszczyzna dominowała już w życiu publicznym. Białoruski stopniowo ustępował przed polskim w kancelariach. Początkowo język polski nie wywierał większego wpływu na świadomość szlacheckiego narodu politycznego WKL. Zwłaszcza po Unii Lubelskiej szlachta litewska i polska żyły ze sobą w wielkiej zgodzie. Litwini poczuli się do wspólnoty z Polakami w polityce i kulturze. Coraz większa część szlachty litewskiej ulegała stopniowej **polonizacji**. Skłaniały do niej wspólne przywileje szlacheckie i także sejmy, urzędowy język polski, więzy pokrewieństwa i mieszane małżeństwa. Szlachecki naród litewski zaczął tracić świadomość odrębnego narodu politycznego. Rodziło się przekonanie, że ojczyzną jest nie Litwa, tylko Rzeczpospolita. Polska mowa i kultura popychały naród szlachecki WKL ku mówiącemu po polsku narodowi szlacheckiemu Rzeczypospolitej, z którym utożsamiał się dając mu swą nazwę polityczny naród szlachecki Polski – Polacy.

Proces stapiania się dwóch narodów politycznych w Rzeczypospolitej nie został zakończony. Aż do XX w. zachowała się uświadamiana przez szlachtę różnica między Polakami a ludźmi mówiącym po polsku, lecz uważającymi się za Litwinów – obywatelami WKL.

Władca Rzeczypospolitej Obojga Narodów

Najwyższa władza wykonawcza należała w Rzeczypospolitej do króla. W innych państwach tej epoki władza królewska była dziedziczna, w Rzeczypospolitej zaś królów wybierała wspólnie na **Sejmie Elekcyjnym** szlachta polska i litewska. W

1572 r. po śmierci ostatniego Jagiellona Zygmunta Augusta w czasie pierwszego **bezkrólewia** postanowiono, że władcą Rzeczypospolitej może zostać każda szlachetnie urodzona osoba z kraju i zagranicy. Polacy stanowili w sejmie większość, dlatego teraz już władcę wybranego przez Polaków wybierali później, z pewnymi warunkami, również Litwini.

Elekcja odbywała się na polu w miejscowości Wola pod Warszawą. Prawo udziału w niej miała cała szlachta Rzeczypospolitej. Przybywali jednak tylko najbardziej zamożni i wybrani do sejmu, najczęściej 10-15 tys. osób. Koronacja króla polskiego i wielkiego księcia litewskiego odbywała się zgodnie z tradycją w katedrze wawelskiej w Krakowie. Odrębnej ceremonii wprowadzania na tron książęcy nie zostało. Władca w Wilnie na stałe nie rezydował.

Na pierwszym sejmie elekcyjnym w 1573 r. na władcę wybrano **Henryka Walezego** z francuskiej rodziny królewskiej. Pozyskał on sejm tym, że przyjął wszystkie stawiane mu warunki. Szlachta zawarła z Walezym umowę ograniczającą władzę królewską, tzw. **artykuły Henrykowskie**. Król zobowiązywał się w nich, że nie będzie zabiegał o dziedziczność tronu, nastawać na prawa szlacheckie, co dwa lata będzie zwoływać sejm. Tylko za zgodą sejmu król mógł wypowiedzieć wojnę i zawierać pokój, wyznaczać podatki, ogłaszać zaciąg do wojska. Inny dokument – **Pacta conventa** – zawierał zobowiązania osobiste Walezego wobec Rzeczypospolitej, w większości natury finansowej i wojskowej. Gdyby król złamał umowę, szlachta rezerwowała sobie prawo do powstania. Od tamtego czasu każdy nowo wybrany król miał złożyć przysięgę, że przestrzeże będzie Artykułów Henrykowskich i spisanych dla konkretnego władcy **Pacta conventa**.

Władza królewska w Rzeczypospolitej była słaba. Król panował, lecz nie rządził. Pozbawiony był wszystkich dźwigni realnej władzy. Zostawiono mu tylko prawo do polityki zagranicznej i finansów kraju, jednak i te ważne pełnomocnictwa były pod kontrolą sejmu. Władca stał się zależny od woli szlachty.

Demokracja szlachecka

Najwyższa władza ustawodawcza – Sejm – zbierała się w Warszawie. Sejm składał się z dwóch izb. W Senacie zasiadali najbardziej wpływowi możnowładcy obu krajów – najwyżsi urzędnicy Korony i Litwy, hierarchowie Kościoła katolickiego. W izbie poselskiej zasiadali przedstawiciele szlachty wybrani na **sejmikach powiatowych**. Przedstawiciele WKL stanowili trzecią część posłów. Rada Panów została wcielona do Senatu. Mieszczanie, chłopcy i duchowni nie mieli prawa udziału w Sejmie.

12 Sejm Rzeczypospolitej za Zygmunta Augusta. Rycina z 1578 r. Posłowie przedstawieni są stojąco, senatorzy siedzą.

1

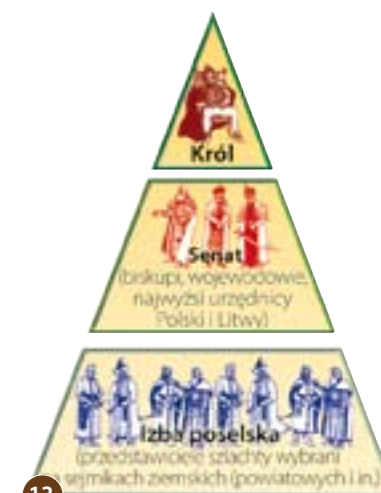

2

3

11 Rezydencje władcy Rzeczypospolitej Obojga Narodów: 1) Zamek Wawelski w Krakowie; 2) Zamek Królewski w Warszawie (w 1596 r. Zygmunt Waza przeniósł stolicę z Krakowa do Warszawy); 3) odbudowany Pałac Władców w Wilnie.

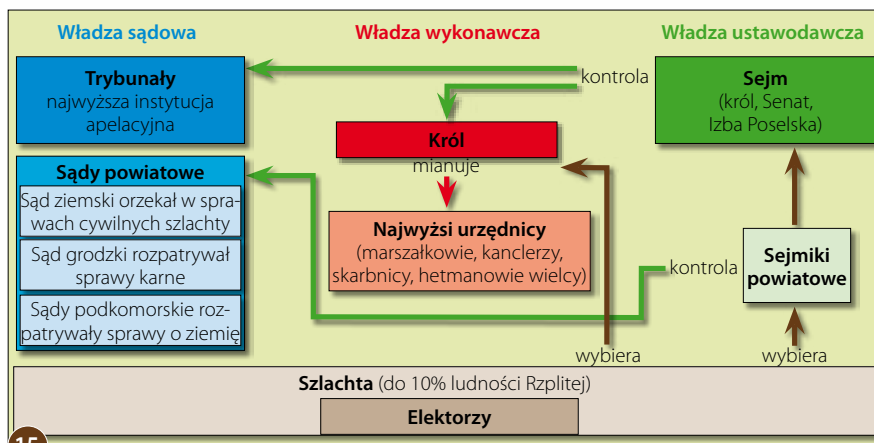

13 Trójczłonowy Sejm Rzeczypospolitej Obojga Narodów.

9.1 Narodziny i rządy Rzeczypospolitej Obojga Narodów

14 „Męki piekielne szlachcica Władysława Sicińskiego”. Ilustracja z XIX-wiecznej książki. Mając poparcie potężnego J. Radziwiłła, skorzystał on z prawa weta i zerwał obrady Sejmu Rzeczypospolitej. Przeszkodziło to państwu w przygotowaniach do wojny z Rosją. W. Siciński został negatywnym bohaterem utworów literackich i legend.

15 Demokracja szlachecka w Rzeczypospolitej Obojga Narodów. II poł. XVI w.

Ustawy w Sejmie miały być uchwalane jednogłośnie, nie większością głosów. Obowiązywało prawo **liberum veto**. Mógł jednak z niego skorzystać tylko ten, kto miał potężnego patrona. Sejmy zwyczajne odbywały się co dwa lata, nadzwyczajne zwoływano najczęściej na kilka tygodni w przypadku wojny. Dla omówienia ważnych spraw król zwoływał osobne **zjazdy marszałków szlachty WKL**. Odbywały się one prawie przez stulecie i podtrzymywały państwowość WKL w Rzeczypospolitej. Dopiero w 1673 r. szlachta litewska wywalczyła prawo zwoływania co trzeciego sejmiku na terenie WKL. Odbywały się one w Grodnie.

Główną instytucją organizacji państwowej szlachty i jej samorządu były sejmiki powiatowe. Na sejmikach szlachta powiatu omawiała sprawy państwowe i lokalne, instruowała swoich przedstawicieli w Sejmie, co i jak mają mówić, za kim głosować. Ci przywozili do domu uchwały sejmowe, które wchodziły w życie po zatwierdzeniu przez sejmik. Szlachta miała prawo nie zatwierdzić uchwał sejmowych i ich nie wykonywać. Uchwały Sejmu, w większości dotyczące podatków, często były odrzucane.

Rozległe pełnomocnictwa sejmików przeszkadzały w rządzeniu państwem. Stopniowo stawały się one ważniejsze od Sejmu. Osłabiało to państwo i poszerzało swobody szlacheckie. Tylko szlachta miała prawa obywatelskie i mogła brać udział w rządach: wydawać ustawy, zajmować się sprawami państwowymi, wybierać króla. Dominację stanu szlacheckiego w zarządzaniu państwem nazywamy **demokracją szlachecką**.

Było to wyjątkowe zjawisko w ówczesnej Europie, w której szybko wzmacniał się absolutyzm. Dominacja szlachty w państwie, lekceważenie władzy królewskiej i praw innych stanów prowadziły do decentralizacji i osłabienia państwa.

16 Obradujący w kościele sejmik powiatowy. Rysunek z XVIII w.

- ?
1. Wyjaśnij, dlaczego panowie litewscy byli przeciwni Unii Lubelskiej. W jaki sposób udało się królowi ich do niej skłonić?
 2. Wymień przyczyny Unii Lubelskiej (4). Jakiej skutki były bardziej korzystne dla WKL, Polski, a które – korzystne obojętne (tekst, 2, 6, 7)?
 3. Opisz strukturę Rzeczypospolitej według Unii Lubelskiej (7). Co zmieniło się w rządach WKL w porównaniu do czasów unii personalnych?
 4. Dlaczego władza królewska w Rzeczypospolitej była słaba (tekst, 9, 10)?
 5. Zbierz informacje o strukturze, działalności, pełnomocnictwach i wyborach do dzisiejszego sejmiku litewskiego. Jak dostrzegasz podobieństwa i różnice z sejmikami Rzeczypospolitej (12, 13)?
 6. W oparciu o 15 wyjaśnij schemat funkcjonowania demokracji szlacheckiej w Rzeczypospolitej. Wymień dodatnie i ujemne strony takiego ustroju.
 7. Podzielcie się na grupy i oceńcie znaczenie Unii Lubelskiej dla WKL. Podyskutujcie, czy było to w historii Litwy wydarzenie pozytywne czy negatywne.